

Народна библиотека
у Београду

Бр. C-II 1194

СРБИЈА

ПО

БОМБАРДАЊУ БЕОГРАДА.

461

10 90 191207

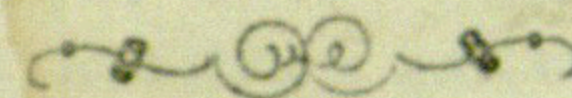
СРБИЈА

по

БОМБАРДАЊУ БЕОГРАДА.

Од једног Србина.

(Превод с францускога, прештампан из „Видова Дана“.)

У БЕОГРАДУ.

у државној штампарији 1862.

C-II 1194

I.

Од како се законито поврати у Србију династија Обреновића једнодушном вољом народа српског и признањем целе Европе, порта заузе са свим непријатељски положај према Србији. Порта не пропусти ни једне прилике да Србе огорчава, час својим дипломатским нотама, час насилничким насртањем својих листова, а час незаконитим поступцима и изазивањем својих паша у Београду. Лако ће се свак сетити свију оних смутња, што их скоро сваки дан потицаше мухафиз Осман-паша још за живота кнеза Милоша. Покојни кнез Милош, предвиђајући како се не може остати и даље међу таким приликама, право је мислио да томе изазивању и насиљу не може друкчије учинити крај но по-искавши да се потпуно остваре српска права, гарантована великим силама. Тoga ради пошље у Цариград депутацију.*) Познато је како се сав посао ове депутације спотаче о противљење портино нити могаше поставити безбедно какво законито средство за слогу. Ово диплома-

*) У Априлу 1860.

тија поднесе мирно, као што је мирно поднела и оно, што се хати-хумајун од 1856 за хришћанске поданике портине не изврши.

Кнез Михаило, дошавши на владу после смрти својега оца, осећајући како стање ствари постаје све већма несносније, остави на страну све, што је тражила од порте прва депутација, и покрену на ново од свега онога само питање о пребивању Турака у Србији. Г. Гарашанин, ослањајући се на хатишерифе, састави ово питање тако, како је за порту било најзгодније да га прими. *) Познато је како и овај посао прође као и онај први, преко свега труда који учини дипломатија.

Кнез Михаило, видећи како се услед тога, што је европска гаранција на очиглед немоћна, све већма у Турака умножава ароганција и све чешћи бивају њени покушаји да штогод од српских права захвате, смисли да му ништа друго не остаје но да их сам сачува и да их сам материјално брани. Он установи народну војску. **) У тај мах се готово са свим јавно показује порти непријатељство. Пошто је узалуд протестовала против ове нове установе војничке, намисли да изазивањем подбоде Србе да се побуне па да тако себи стече право против њих пред очима целе Европе, те тако да начини како ће их сатрти бајаги на законит начин.

*) Ово је било Јулија 1861. Ноте, које су овом приликом међу г. Гарашанином и портом измењане, ваља видети у књизи: Archives diplomatiques.

**) У Августу 1861.

С тога поче се спремати на рат тако бујно на свему полуострву, да је цео свет могао опазити да толико није од потребе да се утишају три побуњене нахије у Херцеговини, и да се рат води против мале кнежевине Црне Горе, јер се она све на то двоје изговараше.

Порта и Омер-паша научили су се презирати Црногорце толико много, да никако не би могли веровати да је од потребе на њих кретати толику силу па да буду покорени, и Омер-паша би њих сатрпо још пре неке године да се не умеша гроф Лајнинген. Па у исто доба, кад се чинише толике припреме, порта попусти узде турским властима по Србији, а оне са своје стране одуздаше са свим самовољност својих подчињених. Тада се убиства, крађе, и свакојака насиља до зла Бога страшно намножише. Тада градови посташе прибежиште свима злочинцима и ту их нико ни прстом не дираше. На тужбе и на саме протестације српске владе турске су власти одговарале само голим правдањем и обећањима, која никад не испуњаваху.

Међу тим порта добављаше у београдски град хране и ратних потреба толико много, да јавно мишљење све већма и већма узбуњивано немаше друго шта но да слуги да порта спрема некакав покор. То се опет сврши тим да и српској влади отвори очи, која од то доба удвоји са своје стране позор да се Турцима ни на који начин не би дало каква изговора, за који се виђаше да га траже.

По том, српски сељаци опколе Соко пошто Турци из њега почињаше многе крађе и уби-

ства, српска влада са сваке стране постара се да их стиша и да се мирно поврате својим кућама, те тако и буде.

Порта већ очајаваше што не може да пронађе каква изговора да удари на Србе подбајајући их да се побуне, па зато науми да сама ухитри с догађајима. Тада се заподену крвав сукоб ноћу између 3. и 4. Јунија, сукоб, о којем смо ми у стању поуздано и са свим истинито извести свет.

II

Један учитељ из јеврејске школе беше се настанио у турској некој кући усред турске махале. Његове комшије не хођаху да трпе у комшилуку ђаурина, и намислише да га истерају. После подне 3. Јунија, онај дан кад ће да буде сукоб, један хоџа и два Турчина дођу да заповеде Јеврејину да онај час излази из куће ако није рад да види кућу на мах раскопану. Јеврејин побегне и потрчи да јави српској полицији, која пошље свога драгомана Симу Нешића и три жандара да спрече тај иступ. Драгоман нађе ту једног низамског официра, који му рече да ће довести три стотине војника, ако му се успротиве да се турска оскврњена кућа сруши. Кад за ову претњу јаве варошком управитељу, он позове војводу из турске полиције да пође с њим тамо на место. По њихову заједничком договору, хоџа и друштво му буду ухваћени и послани у град. Полазећи рече хоџа Србима: *„Ја имам право да срушим кућу, јер је мене на то паша овластио.“* Не зна се да ли

је хоџа говорио истину; али је било у ствари, да не прође ни један сахат, а он се поврати у варош слободан.

После овога дође глас варошкој управи да је погинуо један Србин а да су га убили низами на Чукур-чесми. Драгоман Нешић потрчи с неколико жандара на место и доиста нађе тамо на месту слугу једног српског трговца, Алексу Николића готово где издише.

Могаше се чути из његових уста да га прободе тројица низама, који су били још ту близу; ово такође посведочи и више жена, које су гледале то убиство кроз прозоре из својих кућа. Драгоман поведе низаме. Кад буде према турској полицији, која је на великој пијаци покрај полиције српске, петнаестина оружаних низама и пред њима официр изађоше да ослободе њихове поведене другове. Драгоман им рече: *„Наш је један погинуо, хоћемо да ствар извидимо.“* Турски официр, који држаше голу сабљу у рукама, обори на то сабљу к земљи, а низами на тај знак опале. Драгоман и два жандара, Петар Боновић и Милан падну на место, а један остане тешко рањен. Пошто починише ова убиства, низами се брзо повуку у полицију па одатле заједно с друштвом стану пуцати на свет, који туда пролажаше. Четворица Срба и једна жена погибоше тада.

У српској управи варошкој затруби труба и објави како је у опасности јавна безбедност. Народ скочи на оружје и заузме проласке на велику пијаци. Тада се опази на мах где из града изиђе једно одељење низама и пред њима

јузбаша, који бејаху пошли да поткрепе стражу у турској полицији. Народ им пресече пут и преко свег одапирања њихова, јер бејаху оборили бајонете, народ им сам, који се једнако множаше, не допусти проћи. Уплашен јузбаша науми да се са својим људма врати у град, али да га прате српски жандари. Кад се примаче граду на један пут стане и командује: *Пали!* Официр и два жандара од пратње падну на место мртви. Војници опале по други пут на народ, који их праћаше из далека. Тада се у том тесном сокаку начини читав метеж, а на великој пијаци заподене се бој изазван непрекидним турским пуцањем из полиције.

Тада се могаше опазити како је права завера начињена против Срба међу турском војском и варошанима. У који мах низами, што су били по капијама на стражама, опалише на људе, који туда пролажаху, варошани, сакривени по својим кућама и каванама, подупреше их пожестоком ватром. Осим тога, Турци су били заузели куће и цамије на згодним местима за ударање, и отален расуше страх и смрт на народ махом неоружан и изненађен тако од један пут: јер је то било у недељу у вече, кад се тек људи из шетње враћаху.

Бој се отвори на све стране. Низами из полиције и с капија једнако даваху глас трубом у град и отуда им се исто тако одговараше. На послетку морадоше оставити варошку и савску капију, али видинска и стамбол-капија, велике и добро озидане, држаше се још заједно с неким цамијама.

За ове ноћи, у којој страхоту боја по улицама умножи још и необична олуја како је већма могла, четири пута енглески конзул метну на коцку свој живот идући у град и одатле г. Гарашанину, не би ли само прекинуо проливање крви. Г. Гарашанин потврђиваше како он не може да заустави покрет огорченог народа докле год паша с војском држи варош. После приличног устезања лашиног начини се међу г. Гарашанином, министром спољашњих послова, и Ашир-пашом овај уговор:

„Између г. Гарашанина и његове преузвишености наше губернатора Београда, и у присуству чланова тела конзулског, који се сада овде налазе. Пошто је г. Гарашанин изјавио, да не може добар стајати за спокојство вароши без мере, која ће се доле означити, сагласише се обе стране: да питање о капијама оставе да се на другом месту решава, и да се под тим условом солдати турски, који их још држе, повуку, а тако исто и полиција турска, те да би се утврдила тако несрећно поремећена јавна сигурност.“

„Поменута мера учињена је под овим условима:“

„1. Г. Гарашанин стоји добар за сигурност низама до уласка њиног у град.“

„2. Куће и имање Турака, који пребивају у вароши, биће осигурано и поштовано, и они од житеља, који буду остали у својим кућама, биће потпуно заштићавани.“

„3. Г. Гарашанин обвезује се, да да телеграфом нужне заповести, да се предупреди свако

насиље противу осталих градова у земљи као и противу њихових мусулманских обитатеља.“

„4. Фамилије турске одлазеће у град не ће бити злостављене и вређане.“

„Написано у два екземплара у граду београдском 4/16. Јунија 1662 год.“

Ашир с. р. Етем с. р. Гарашанин с. р.

Ц. Х. Лонгвурт с. р.

генер. енг. конзул.

Јевђ. Тастаја с. р.

франц. генер. конзул.

А. Влангалија с. р.

руски генерал. конзул.

Меронија с. р.

конзул пруски.

Вашић с. р.

жеран генералн. аустр. конз.

Тако се мир поврати. А може се човек уверити јасно да је насртај турски био дело напред уговорено и мајсторски и одавно спремно. У једној цамији се нашло пексимита и сандук с барутом и оловом. Тоба се нашло још и у више турских кућа. У самој кући Рашид-бега, који је чиновник турске владе, нашло се 30 ока барута довесена из града. Даље ћемо видети још јаснијих доказа, што их је полиција после бомбардања открила.

Али преко уговора низами непрестано палише пушке цело јутро 4. Јунија с градских бедема на људе по кућама што су окренуте граду и то све испред пашиних очију.

У уторник у јутру, 5. Јунија, пуцање из пушака сврши се редовним бомбардањем, које по-

че у 9^{1/2} сахата, кад београдски народ готово сав са сузним очима праћаше жртве од јуче-рашњег дана. Четврт сахата пре но што ће почети бомбардање, Турчин један из града, по имену Мехмед-ефендија Табаковић, дође сам самцит г. Гарашанину да га позове од стране паше да дође у град са свима конзулима. Г. Гарашанин, пошто му показа како је лудо урадио што је тако сам изашао из града баш кад посада почиње опет пуцати на народ, опреми га натраг а све конзуле позове у варошку управу. Они похиташе да дођу на позив првог министра, и спремише се да с њим иду у град, а у то започне бомбардање.

Г. Гарашанин тако узме положај за одбрану да би спречио излазак Турака из града ако би пошли да плачкају. Варош бејаше у забуни, коју је тешко описати.

Министри се састану у министарству спољашњих послова да се ту побрину како ће се бранити. Аустриски конзулски агенат г. Вашић први походи г. Гарашанина и том приликом рече му: „Ја идем у Земун, па ћу оданде у град. Будите добри па ми кажите дали остајете при својем потраживању да су ваше капије и једна полиција у вароши, као што је јуче уговорено, у случају ако би паша дошао да их на ново на силу узме.“ Српски министар му одговори: „Што смо добили у боју наравно да ћемо задржати и после боја.“

У један сахат после подне врати се г. Вашић из града и дође у енглески конзулат, где су били сви конзули на скупу. Тада им на велико чудо њихово аустриски агенат јави да се

то није посада побунила на пашу, као што су они дотле мислили, него да се бомбардало по изречним пашиним заповестима.

На тај глас би нешто што не треба оставити неспоменуто у част европском изображењу. Кад г. Вашић додаде да паша жели видети се у граду с г. Гарашанином и с гг. конзулима, племенити заступник слободне Енглеске с племенитим гњевом рече „да не ће да има посла с варварима, који бацају бомбе и карте без законита основа, без претечне објаве, презревши уговор који је јуче учињен, на варош трговачку, мирну, пуну жена, деце, стараца, болесника; да одговорност за тако дело вандализма пада са свим на фанатичку главу оних, који га посветоваше и наредише, и да он, Лонгвурт, не ће ни речи да проговори с пашом, нити ће оставити запаљену варош, већ да ће остати да са својим сународницима дели жалосну судбину београдских становника.“

Сви се конзули придружише уз овај племенити говор. Г. Гарашанин придода: „Паша је сам собом прекинуо с нама сваку свезу; чим је мучки на нас ударио, нама не остаје ништа друго до да се бранимо. Ја не очекујем да ћу имати с њим даљих каквих сношаја.“ Г. Вашић изјави на то како жели да му се то на писмено стави, па то му се онај час и једнодушно учини. Он ва тим отиде у град с овом протестацијом конзулског тела, од које ево садржаја:

„Паша, губернагор београдски, заповедио је да се бомбарда варош без претечне обзнане, и истина сазвао је дипломатско тело, али га није

дочекао, и кад се сваки могао праведно поуздати на уговор учињен са српском владом пред свима члановима дипломатског тела; зато потписани остављају њему одговорност за то дело противно начелима међународног права, и протестујући најпресуднијим начином немају сад друго шта чинити но у бомбарданој вароши чекати судбину, која може постићи њихове сународнике докле им год од њихових влада не стигну налози.“

Потписаху: „Лонгвурт, Тастаја, Влангалија, Меронија.“

„У Београду 5. Јунија 1862.“

Г. Вашић се не хте потписати на овај акт, говорећи да није од потребе, јер ће он сам ићи пашу. Мало по том врати се с једним човеком из града па јави да ће бомбардање престати. И доиста пуцњава поче бивати све слабија, док и са свим не преста око два сахата после подне.

Паша одговори на конзулску протестацију, коју му је г. Вашић предао, једним писмом пуним лажи и опадања.

Ево тога писма:

„Још синоћ пуцаше Срби на град с Видин-капије, а према Стамбол-капији су наместили неколико топова и њихове војске. То је било противно оним обећањима, што ми их јуче у јутру даде г. Гарашанин. Да бих уклонио ова дела противна обећању, које ми учини г. Гарашанин у овом царевом граду, послао сам Мехмед-ефендију г. Гарашанину и енглеском конзулу да их позове да заједно с осталим конзулима дођу у град. Али кад поменути Мехмед-ефендија оде, не

прође ни двадесет минута, а с Видин-капије почеше силни Срби и војска њихова пуцати на Видин-капију, па мало по том и на Стамбол-капију, и стадоше прикучивати се у великим томилама, вукући и саме топове. Сакривени по кућама око града, опалише они на нас жестоку ватру. Јавно то нападање поднесмо ми стрпљиво својих десет минута. Викамо колико се игда могло светујући их да се повуку даље и да не пуцају; али место да нас послушају што им говорисмо, они наставише ударање на помену-те две капије градске још већма.“

„Држећи веру у уверавања г. Гарашанина заповедим да се капије градске само затворе а да се мостови не дижу.“

„На нашу пак велику жалост морадосмо једнодушно силом одбити ударање српско, и зато се нешто мало пуцало с града. Али и онда кад смо ми већ престали с наше стране, једнако Срби бацаху зрна на царски град а на више места већ направише и барикаде од камења и од балвана.“

„Дајући вам тврдо уверење да од јако не ће нико пуцати на варош само ако Срби не понове своје ударање из пушака и из топова, молим вас да за то енергички протестујете да се не би више поновили таки поступци од стране Срба.“

„Ашир; Етем.“

То је у том писму без датума, али писаном у вече 5. Јунија. Писмо је написано било турски и г. Гарашанина замолише да да се преведе на француски. Начелнику једном одељења у министарству спољашњих послова би око 11

сахата у вече заповеђено да га прочита конзулима. Тек је дошао био до пола писма а то на ново загрмеше с града топови, на које конзули прекидоше читање рекавши: „Епо га довршује сам паша с града.“

Још те исте ноћи кнез Михаило, који је унутра по земљи путовао, брзо се повратио у Београд. Конзули похите да му изјаве живе симпатије, које осећаху у тај мах и за њ и за његов народ. Додаше да ће се налазити свуда покрај Његове Светлости, па макар то било и с опасношћу њихова живота, и да се он може надати у њих да ће бити свуда где би год то могло бити од какве користи.

Овом племенитом изјавом дирнута Његова Светлост, живо захвали дипломатском телу, и сутра дан из јутра 6. Јунија пође с њима заједно обилазити око све вароши линију за обра-ну. Од то доба то чини кнез Михаило сваки дан, и у колико тим храбри народ, толико га примају свуда с највећим одушевљењем.

Међу тим полиција настави своје испитивање о сукобу од 3. Јунија, које је бомбардањем било прекинуто. Тако нађе ове ствари. Неколико дана пре осветљења, које спремаше паша баш за ону ноћ кад ће бити сукоб, за славу дана кад је ступио на престо султан Абдул-Азис, неки амал Хасан рече Србину Ристићу „да ће скоро бити боја међу Хришћанима и Турцима, а Турци ће умаћи у град па оданде порушити варош.“ Два друга Турчина Суљо и Ибић рекоше у разговору Гаврилу Чикојевићу: „Биће скоро српских глава посечених, скоро ћемо

ми јести дебелих кокошију шумадинских, и узимати десетак као и наши стари.“ Турчин Мехмед Алић, дуваница, рече поверљиво своме калфи Србину Кости Благојевићу, показујући му два затворена сандука: „Ето барута, а ето пексимита; још неколико дана, па више не ће бити Београда. Ваш је кнез отишао унутра у земљу само да не буде овде.“ У вече 2. Јунија опет рече своме калфи: „Коста, или данас или сутра биће крви. Ево ти пушке и барута, држи; па док се не сврши, ти бежи.“ 3. Јунија у два сакхата после подне рече му: „Наша вера брани нам убијати своје слуге. Избави се; али прво иди мојој кући те кажи арему нека иде одмах моме зету Мули-Мехмеду и нека понесе собом шта зна.“

Ето ствари које показују на очиглед да је међу Турцима била скована у договору с градском посадом права завера, за коју су били спремили све што треба да добро испадне, утврдили јој и дан и сахат, и која је ишла на то да сруши Београд и покоље хришћански народ. Кад се овоме додаду необични иступи турски по унутрашњости и што нам једнако Турци Бошњаци претише да ће нам освојити земљу па нас поклати, онда човек може сасвим поузда-но извести да је завера раширена и изван кнежевине и да је што се тога тиче у сваку руку добро смишљена и спремљена; та извесност бива још већа и овим, што се турска војска, изговарајући се на стратегичке основе због Херцеговине, настанила са свим близу нас у Сеници; што се паша вишки утврђивао у Нишу и што

су покрај наших граница постављене исто тако јаке страже.

III.

Да ли је и порта била саучесник у овом ударцу, или се она само са своје две паше у Београду споразумела а они се после испод руке договорили с осталим пашама наоко до да за њих бомбардање наше вароши буде знамење да ударају? Ово питање, које у нас не потпада ни под какву сумњу, ваља да се објасни пред очима европске публике.

Ашир- и Етем-паша никако нису од оних људи, који су напојени оним слепачким фанатизмом, који би их могао покренути дотле да заложу своју главу па да од своје воље бомбардају варош, у којој се народ мирно одмараше држећи веру у уговор, дан пре учињени пред свима представницима великих сила. Напротив, те две паше познају конзули и сви у Београду као људе више страшљиве но предузимљиве, познаје их свако као одате чиновнике, покорне својој влади а и као људе, који нису толико глупи да не би могли схватити грдну опасност, коју би на њих бомбардање навукло код порте. Људи, које би њихов фанатизам бацио у тако предузеће, који кад науме хоће и самој својој љутини да угађају, таким људима не би задржали на конзулско представљање ни онај сукоб преко ноћ 3. Јунија, а камо ли да би потписали уговор, којим преко свег одобрења своје владе пристајали на тако понижење, као што то бејаше уступити стражу од капија и варошку полицију српској власти. Гледајући на губитке, које су Тур-

ци претрпели у боју, наравно занесени бесни-
лом они би још ону ноћ бомбардали Београд;
или кад би га већ једном почели бомбардати, о-
ни не би прекидали док не би варош са земљом
сравнили нити би се после неколико сахата пу-
цања уставили конзулском протестацијом. Пор-
та је сад лепо умела оборити кривицу на Ашир-
пашу и збацити га, али њезино одрицање не ће
већ моћи никога преварити, и сав свет ће и ов-
де и у Европи према делима, која показасмо, о-
стати уверен да се порта ћутећи спрема већ
има две године да удари на Србију и да је су-
коб од 3. и бомбардање од 5. Јунија томе почетак.

Али, рећи ће нам ко, како би порта била та-
ко несмотрена, да се да завети на тако незго-
дно дело као што је бомбардање Београда и о-
свајање Србије, презревши међународно право
и оно што је утврдио париски уговор, не про-
мисливши о одговорности, која се тиме товари
на њу, и о опасности, којој се сама излаже?

Не треба да мисле у Европи да портини ве-
ликаши опажају озбиљно опасност, коју чини
царству стање хришћанског народа на полуостр-
ву. Они су заслепљени турском охолошћу, на-
викнути од толико векова да гледају те народе
нако сагибају врат под јарам, они рачунају да мно-
го учинити може страх, који задају раји турске
власти, низами, башибозуци, потурице, грчке
владике, па тајно исмевају суморна предскази-
вања европских новина, нити и како држе ра-
чуна добрим саветима, за које се силе боље из-
вештене труде те им дају гледајући неизбежну
опасност. Место да траже за царство спасења

у радикалној реформи административној, они се
старају само да удвоструче страхоту и иступе
старе системе.

Само с две стране слушаху они на озбиљну
опасност; једна је Србија а друга Црна Гора.

Особито је Србија за порту једнако била не-
престани узрок узнемиравању, од како је својим
установама и војничким уређењем стала на сна-
гу. За њу је било од највећег интереса да задо-
бије себи какав изговор па да упадне у Србију,
да у њој поруши арсенале, тополивницу, радио-
ницу за пушке, и то што пре, док се последњи пут
становљена народна војска немадне кад састави-
ти и обучити, и док се Италија, која високо но-
си заставу народности, немадне кад утврдити. У
тој намери је она чинила она грдна ратна спре-
мања на Херцеговце, и кад удвостручи изазива-
ња према Србима у кнежевини пошто је удари-
ла на Црногорце, мишљаше да их раздражи да
устану. Али они први владаше се толико разу-
мно да су Турцима исмејали тежње, а порта по-
стављена тако у рђав положај да или збаци ма-
ску ударивши јавно на Србију или да чека док
се она са свим не наоружа, устави се при оном
првом и користећи се тренутком кад је Омер-
паша нешто успео против Црне Горе, видећи
где се Француска забавила у Италији и Мехи-
ку, Русија око Пољске и либералаца, нареди да
се бомбарда Београд, које не би могло по ње-
ном мишљењу проћи а да не занесе Србе у рат.
Што је саветоваше и храбрание Аустрија, која
се опет уплашила од покрета Словена на југу,
којима види како је Србија природна средина,

то не даде да је погрешка што смислише турски великаши у овој тугаљивој ствари.

Што се пак тицаше тегоба, које би се показале с поља, државници цариградски беху већ одавна научени на крајњу стрпљивост од стране европских сила па су лако могли помислити да би баш и у такој прилици било озбиљних узрока да могу бити спокојни и с те стране. Што виде како је овим силама тешко сложити се у источном питању да се Турска обори, што су оне преко мере уверене да је трајање тога царства потребно у Европи, што Турци непрестано налазе тврду потпору у кабинетима бечком и лондонском, — све то бејаше код њих међу главним узроцима што се мало журише да изврше што је у париском уговору за Хришћане уговорено, а то бејаше и озбиљан узрок да мисле како могу Србију освојити па да не буду ником одговорни. Иначе они нису пропустили да се како ваљда постарају и против сваке могуће сметње у дипломатији. Постигнувши своју намеру да Србе изазову на рат бомбардајући њихову престолницу, они бацаху на њих да одговарају за непријатељства, а кад им то не могаше изаћи за руком онда бацише на Ашир-пашу.

Ето како су морали мислити и рачунати у Цариграду, и о томе не ће ни мало посумњати ни један, коме је познато из темеља како обично раде турски министри. Настављајући своју систему гажења и тероризма у унутрашњости и рушећи сјајност и силу, која се рађаше из Србије и из Црне Горе, мислише да ће неодговорни утврдити царство у Европи не на основу на-

редба удешених по париском уговору, но по системи, коју посаветова неверно варварство презревши човечност и свако право међународно. На срећу су њихови планови откривени и изиграни, колико дивним владањем српске владе и народа, толико страпљивошћу и оклевањем, којим Ашир-паша узне извршавати што заповедише Махијавели из Цариграда.

IV.

Осим тешке одговорности, коју порта натовари на се својим чудним делима у Србији, она је сувише поставила Србе у тако стање да никако не могу остати онако како су били пре 3. Јунија. Јер ни уговори међу Русијом и портом, ни хатишерифи царски, ни париски трактат не могоше нам после дугог и стрпљивог чекања након тридесет година учинити да дочекамо да се изврше наша права; јер ни свечана гаранција великих сила, ни уговор учињен ових последњих дана међу Гараганином и Ашир-пашом, уговор, за који се подјемчише представници тих и тих сила, не могаху ни да сачувају само нашу престолницу од бомбардања — па какве би то биле нове гаранције, које би нам се озбиља могле понудити и које би биле толико моћне, да би се ми на њих са свим безопасно могли ослонити?! Непрестано нарушавање великог париског мира како што се тиче Србије тако и што се тиче хришћанског народа на истоку, немоћ гаранције, коју уговорише велике силе а порта је погази, па јој за то нико не рече ни речи, — зар није узрок да Хришћани очајавају, зар није свакидашња поруга, којом се на изображену Евро-

пу баца шака варвара, зар то није непреставо понижавање за народе и владе хришћанске?

Али да узмемо само за који час да је Ашир-паша урадио против изречне воље портине и да је бомбардао Београд својеволјно. У таквом случају ништа не би било лакше веровати но да је турска влада од сада са свим немоћна да је слуша и прост један градски заповедник; ништа не би било лакше веровати но да се све гаранције европских сила могу сваки час спотаћи о ћуд једног једног паше, да уживање наших права политичких, да наше вароши, да безбедност нашег живота и имања зависи једино од ћуди турског једног заповедника или — као што је још горе — од левентовања фанатичке војске необуздане, која је у свачем оскудна, и готова вазда на буну и плаћање.

Не, сав ће свет одобрити да ми тако положење сносити не можемо, да га не могу сносити ни силе, које су гарантовале наша права и нашу безбедност (бар као што се нама чини). Ова гаранција нити треба нити сме да буде мртво слово као цариградски хатишерифи и хатхумајуни; а кад се види да су садашња средства немоћна да учине да их Турци поштују, ниште достојанство влада и народа да се нађу друга моћнија. Кад се један пут докаже да порта или тако јако и на нечувен начин употребљава на зло своје право на посаду — као што ми тврдо држимо да је сад било — или да више нема власти ни потребне снаге да држи у послушности своју војску и њене поглавице — које ми само онако за случај да је то било узимамо због

оних наших читалаца, који не могу себи да представе како зловољност турске владе може и докле доћи; — како у једном тако и у другом случају штета, која отуда излази за наш народ, једна је иста, излази свакојако на то, да другог спасења за наш живот, за наша добра и наша права као народна нема, но да се градови по Србији уступе нама самима да их ми чувамо.

Тада ће само престати градови бити прибежишта лоповима и пустахијама, који су готови да се сваки час залете на становнике ове несрећне земље да се опет у њој настане, па да уживају све као што они знају и да им нико не сме рећи ни речи; тада само можемо с поузданошћу зидати по Београду и по осталим местима куће и не плашити се за своје дућане и радност, и заводити реформе, за које осетимо потребу, а које сваки корак гледамо и тражимо.

Народ, раселивши се после бомбардања око Београда, једнако само изговара ове речи, којима одјекује сва земља као што гласови из унутрашњости јављају: „Докле је и једног низама у граду, не ће нас нико склонити да се у варош повратимо. Волимо је оставити са свим па се настанити гдегод у варошици којој, где ћемо мање добити, али где ћемо бити са свим безбедни, него се повраћати и стајати под турским топовима и метати наше жене, нашу децу, наше старе и изнемогле очеве ту где сваки час може бити на ново сече и бомбардања. Ово је сад опасније, но што је игда било због огорчености, коју последњи догађаји међу нама распа-лише као и међу низамама и осталим Турцима

Сто пута радије волимо рат, који ће кад тад престати, но да се поврати старо стање ствари, којему се не зна престанка.

Шта ће порта да одговори на такве тужбе? Којим ће се правом моћи противити праведном нашем искању? Хоће ли се њезини министри позвати на хатишерифе? Они их несуде никад ни извршавали. Хоће ли се позивати на уговоре? Они су их поцепали својим бомбама, збрисали нашом крвљу. Ми, напротив, ми оснивамо наша искања на првом и најважнијем праву, које нам је Европом гарантовано, на праву наше безбедности и наше унутрашње слободе! Ми тражимо само једно једино, али без тога остати не можемо; јер то једино може од јако сачувати нашу земљу од анархије што долази од две јурисдикције и две војске такве, која једна од друге реве, анархије, која нам сваки час нарушава наш мир, квари нам нашу срећу, крвави нам у лице по нашим варошима, сваки дан измеће нас непрестаној опасности да се побијемо са сизереном или да нам ко са стране земљу заузме.

Ето така је положај и с једне и с друге стране; положај, који нам је у свако доба био потежак, али који бомбардање Београда учини таким, да се не може спосити. Сад нека пресуди европско јавно мишљење на чијој је страни право и правда.

V.

Што српске градове држи турска војска, нема за порту никакве стратешке важности, а са свију других страна њојзи је то од штете. Овим града београдског, сви остали само су утвр-

ђења из средњег века, њих са свију страна облађују брда, одакле их могу неколико топова за неколико сахата срушити у гомилу развалина, порта таким градовима нити може помоћи нити задржати војску туђу, нити је уставити, шта више — не може њима ни узнемиравати Србе да нешто дође до рата. Они су њих били већ освојили под Карађорђем, који узео и Београд и остале све градове 1806, и то тада кад у наше војске не бејаше ни материјалних средстава ни војничког знања које сад имамо.

Кад дакле српски градови не могу ни зауставити туђу војску, ни задржати Србе, ми не опажамо војничке цели, због које би они били потребни порти.

С друге се стране зна да турска влада троши на издржавање својих посада по српским градовима много више но што добија данка од Србије. У садашњем финансијалном стању царства ово је грдна штета, коју не треба испустити из вида.

Противност, која се показује међу српском и турском војском у Београду, разлика у оделу, држању, дисциплини, а све тако да је претежнија она прва, јер њом заповедају дични официри по европски научени, прекрасно одевени, официри, који знају више језика, а онима заповедају поглавице по изгледу глупаци и неопрације: то је противност која понижава турску војску у очима Срба и странаца, и која је непрестани узрок за понижавање саме порте.

Али најгрђа незгода, која долази и царству а и кнежевини од тога држања градова турском

војском, јесте неслагање та два народа, који гледајући један другом у очи оба слободна, увек су готова да се покавце; расположење, које се не престано одржава и расте охолошћу и необузданостју низама. Њима је страшно мука, што овде виде како Хришћани слободно дижу главу пред њима и што не ће да бар сакрију пред њима своју злу вољу и презирање, које имају према њима. Они изван Цариграда не знају за ред; овамо су по провинцијама прави башибозуци, који су само бајаги некако организовани, а несу ни за какав ред ни дисциплину.

Ето шта од кнежевине, преко све њезине политичке организације, чини гнездо анархије; преко свег мирољубивог карактера, преко свег поштења њезиних становника, које је у пословицу прешло, и преко свих тежења за образовањем, које је у њезиних становника; ето шта чини непрестано позорје убиства и страхоте азијатске усред Европе; ето шта чини непрестану опасност турском царству а не мање и миру европском.

За што ових бојева с оружјем, ових дипломатских партаја, које непрестано узмућују мир у Србији а прете и миру европском, нема и у саједињеним кнежевинама? Јер ту нити има градова ни посада турских. Па опет народ румунски није ни мало мање подчињен султану, и његова земља није ни мало мање целокупни део царству. Шта би у том одношењу изгубила порта да и Србији тако што? Ми мислимо да порта као и остале силе, које представљају на истоку конзервативну политику, највећма су ин-

тересоване да учине да на мах нестане узроча тој опасности, па да даду градове Србији узимајући у обзир врло озбиљну и блиску опасност, која прети с ове стране и царству и самој бићу његову.

По том, за време последње промене (1859 до 1860), кад се Аустрија усиљавала да уведе своју војску у Београд, велике су силе изјавиле да је град српски и да га само држи турска војска, па кака је ту онда тегоба уступити са свим то српско место Србији, после догађаја, који се збише, и предвиђајући опасности, које ће отуда пре или после настати, а за цело не ће изостати. Дакле? Једина сметња, о коју се спотичемо, јесте поноситост портна, која ће ту мало нешто претрпети. Али поноситост ваља да уступи пред здравом политиком, пред благостањем милион житеља, пред интересима, који су и по царство и по Европу корисни. Била би глупост напустити све то бојећи се да се не потре самољубље народу, који не може политички живети докле га са стране не потпомажу.

Па хоће ли сад преко свега тога да се штеди поноситост Турске? Хоће. Е па онда нека се градови раскопају, и нек се тим три подунавске кнежевине савршено изједначе. Од то доба Турци немајући се где склањати за недела, не осећајући више да их потпомажу турске власти и низами, којих су ради они и били онако охолји, видећи да су остављени оштрини земаљских закона, иселиће се или ће постати добри и радени грађани. Сва неслога међу Београдом и Цариградом уминуће на мах, дипломатија ће се о-

простити те своје вечите парнице, а положај ће на полуострву постати много безбеднији.

Овде се заустављамо. А колико год имамо неограничено поверење у разборитост и ватрено родољубље нашег милог кнеза, као год и у ревност и заузетост његове владе, мислимо да нам је дужност да са своје стране изјавимо у очи свету и Европи да је српски народ по бомбардању Београда једводушан у мисли да хоће или рат или градове. Али смо у исто доба уверени, да ће они, који нас управљају, наћи довољно потпоре у благој наклоњености и правичности гарантних сила, и да ћемо добити што тражимо, а да не морамо на ново крви проливати. Доста смо је проливали кроз толико векова браћећи праг западне Европе од овог истог варварства, које нас још и данас газе.